

УДК 378.147:811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-90-3>

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ (СЕРЕДИНА 50-Х РР. ХХ СТ.)

Пасічник Любов Володимирівна,
вчений секретар

Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради»

1983.pasechnik@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0105-7944

У статті констатоване виключне значення надбань української вищої педагогічної школи для підготовки сучасного вчителя, зокрема української мови та літератури. Констатовано, що проблема підготовки вчителів української мови і літератури масштабно представлена у вітчизняному педагогічному дискурсі, втім ці роботи переважно спрямовані на вивчення та узагальнення досвіду підготовки майбутніх учителів української мови і літератури шляхом формування та/чи розвитку у них відповідних професійних/фахових компетентностей.

З огляду на праці вітчизняних учених та документальні джерела нормативно-правового характеру здійснено спробу узагальнення практичного досвіду діяльності закладів педагогічної освіти у 50-ті рр. ХХ ст. Вибраний часовий проміжок (середина 50-х рр. ХХ ст.), на думку автора, характеризується формуванням низки освітніх тенденцій, які мали визначальне значення для розвитку вищої педагогічної освіти в аспекті підготовки вчителя української мови та літератури. Виявлені тенденції оцінені як негативні та позитивні.

До негативних тенденцій минулого віднесено тотальну ідеологізацію освітнього процесу, жорсткий контроль за навчанням та ідейним вихованням студентства; нехтування українським культурним надбанням. Проте відзначено, що загалом у педагогічній освіті формувалися і позитивні тенденції, серед яких: увага до профорієнтаційної роботи із залученням молоді до педагогічних закладів освіти; боротьба за студентський контингент (хоча засоби цієї боротьби були відповідні часу); посилення уваги до практичної підготовки майбутнього вчителя та формування його готовності до позашкільної роботи із вибраної спеціалізації; уважне ставлення до методичного забезпечення освітнього процесу та прагнення залучити до нього кращих викладачів. І, безсумнівно, позитивною була турбота держави про матеріальний добробут студентства, його харчування та медичне обслуговування тощо. Автором підкреслено, що позитивні тенденції мали загальний характер, підготовка висококваліфікованих учителів української мови та літератури в Україні середини 50-х рр. ХХ ст. не входила до пріоритетних завдань радянської системи вищої педагогічної освіти.

Ключові слова: *підготовка майбутніх учителів, учитель української мови і літератури, історія педагогіки, освітні тенденції, вища педагогічна освіта.*

LEADING TRENDS OF TRAINING OF TEACHERS OF UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE (MID-50S OF THE XX CENTURY)

Pasichnyk Lyubov Volodymyrivna,
Scientific Secretary

Municipal Institution of Higher Education "Dnieper Academy of Continuing Education" Dnipropetrovsk Regional Council"

1983.pasechnik@gmail.com
orcid.org/0000-0002-0105-7944

The article states the exceptional importance of the achievements of the Ukrainian higher pedagogical school for the training of modern teachers, in particular the Ukrainian language and literature. It is stated that the problem of training teachers of Ukrainian language and literature is widely represented in the domestic pedagogical discourse, but these works are mainly aimed at studying and generalizing the experience of training future teachers of Ukrainian language and literature by forming and/or developing relevant professional/professional competencies.

Given the work of domestic scientists and documentary sources of normative and legal nature, an attempt was made to generalize the practical experience of pedagogical education institutions in the 50s of the twentieth century. The chosen time period (mid-50s of the twentieth century), according to the author, is characterized by the formation of a number of educational trends that were crucial for the development of higher pedagogical

education in terms of teacher training in Ukrainian language and literature. The identified trends are assessed as negative and positive.

The negative tendencies of the past include the total ideologization of the educational process, strict control over education and ideological education of students; neglect of Ukrainian cultural heritage. However, it was noted that in general in pedagogical education positive tendencies were formed, among which: attention to career guidance work with the involvement of young people in pedagogical educational institutions; struggle for the student contingent (although the means of this struggle were appropriate to the time); strengthening attention to the practical training of future teachers and the formation of his readiness for extracurricular activities in the chosen specialization; attentive attitude to the methodological support of the educational process and the desire to attract the best teachers. And, of course, the state's concern for the material well-being of students, their food and medical care, etc., was positive. The author emphasizes that the positive trends were general in nature, the training of highly qualified teachers of Ukrainian language and literature in Ukraine in the mid-50s of the twentieth century was not one of the priorities of the Soviet system of higher pedagogical education.

Key words: *training of future teachers, teacher of Ukrainian language and literature, history of pedagogy, educational tendencies, higher pedagogical education.*

Вступ

Визначення пріоритетних напрямів сучасної педагогічної освіти сформульоване ухваленою «Концепцією розвитку педагогічної освіти» (наказ Міністерства освіти і науки України від 16 липня 2018 р. № 776), якою з-поміж іншого зазначена необхідність переосмислення змісту освіти щодо встановлення її відповідності суспільним запитам та міжнародним стандартам. Оновлення педагогічної освіти нині переважно відбувається саме з орієнтацією на світовий досвід, проте власні педагогічні надбання, на нашу думку, також потребують значної уваги та наслідування. Зокрема, це стосується підготовки вчителів української мови і літератури, просвітницька місія яких закріплена і на державному рівні («Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», 2019 р.). Окреслені аспекти актуалізують питання педагогічного досвіду у визначеному ракурсі.

1. Теоретичне обґрунтування проблеми

Передусім варто наголосити, що проблема підготовки вчителів української мови і літератури масштабно представлена у вітчизняному педагогічному дискурсі. Втім ці роботи переважно спрямовані на вивчення та узагальнення досвіду підготовки майбутніх учителів української мови і літератури шляхом формування та/чи розвитку у них відповідних професійних/фахових компетентностей. Значно менше робіт, в яких подана педагогічна ретроспектива визначеного питання. Звертаючи увагу на науковий доробок учених, можемо стверджувати ґрунтовне опрацювання ними проблем відповідно до їхнього предметно-наукового пошуку. Отже, встановлення цілісної картини підготовки вчителя української мови і літератури на теренах України впродовж її існування у межах різних дер-

жавних утворень та в умовах власної державності, на наш погляд, ще довго потребуватиме свого детального та об'єктивного вивчення.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей підготовки вчителів української мови і літератури в окремий часовий проміжок – середину 50-х рр. ХХ ст. задля виявлення та конкретизації провідних тенденцій, які визначали подальший розвиток системи підготовки вчителів, зокрема української мови і літератури.

2. Методологія та методи

Дослідження спирається на методологічні принципи науковості, об'єктивності та історизму, застосування яких визначає коло наукових підходів (системного, хронологічного, аспектного, соціокультурного) та методів (проблемно-хронологічного, структурно-прогностичного), що були застосовані у роботі. Сукупність окреслених принципів, підходів та методів становить методологічну основу нашого дослідження.

3. Результати та дискусії

Стан педагогічної освіти в Україні, яка у середині ХХ ст. входила до складу СРСР, визначався загальними тенденціями суспільно-політичного характеру. Початок 50-х рр. ХХ ст. позначений подією, яка мала визначальний вплив на подальший розвиток держави. Зі смертю Й. Сталіна у 1953 р. закінчувалася епоха «культу особи», тож освітянська спільнота мала сподівання на можливість подолання вузькості тодішньої мовної політики, яка скеровувалася мовознавчими працями керманіча.

Дослідники відзначають, що на цей час припадає поживлення інтересу до педагогічних інститутів, які готували вчителів для шкіл з українською мовою викладання, шляхом посилення вимог до створення у закладах «єдиного мовного режиму». Уводилася вимога до викладачів інститутів вести

викладання предметів українською мовою. І хоча ця вимога поширювалася на викладачів, які цією мовою володіли («зобов'язати викладачів, які володіють українською мовою, викладати всі дисципліни українською мовою» (Бажан, 2008: 99), проте сама ця тенденція, на нашу думку, мала б мати позитивний результат.

Наступна тенденція, яка збереглася з попередніх часів та набула свого зростання, – тенденція ідеологічна. Значення вчителя у формуванні світогляду учнівства є беззаперечним, її важливість розуміли і в середині 50-х рр. ХХ ст., тож посилювали саме ідейну підготовку вчителя. Нею була просякнута теоретична та практична підготовка майбутнього вчителя, особливу увагу при цьому звертали на вчителів мов та літератур, яких міцно зв'язували із викладанням іншого предмета соціального циклу – історії. Саме у 1953 р. більшість факультетів, які здійснювали підготовку вчителів української мови і літератури, було перейменовано з філологічних на історико-філологічні. Це поєднання, на нашу думку, має також ідейний контекст. Звісно, вивчення мови і літератури передбачає висвітлення історії становлення тієї чи тієї науки, історії розвитку тих чи тих мистецьких процесів, проте виключне значення в їхній інтерпретації (навіть періодизації) набували праці «класиків марксистсько-ленінізму».

Важливо наголосити на тому, що в середині 1954–1955 н.р. Міністерством освіти СРСР було введено єдині навчальні плани, за якими працювали всі педагогічні інститути України. Відзначимо, що саме у цей час відбувався перехід на нові програми та підручники з української мови для 5–7 класів. Тож у педагогічній пресі розгорнулася дискусія щодо нового підручника з української мови, узагальнюючи яку С. Кутова робить висновок: «Дискусія мала певні прорахунки (відсутність почасти наукової аргументації висловлених думок, іноді надто загальних, неконкретних або пов'язаних уже з пройденим етапом історичного розвитку радянської педагогіки й методики), проте є всі підстави стверджувати, що вона була корисною для викладачів мови і для авторів програм та підручників» (Кутова, 2015: 74).

Поширеною ставала практика контрольних перевірок якості підготовки майбутніх учителів в окремих педагогічних інститутах. Звернення до тексту наказу Міністерства освіти УРСР, що був ухвалений у 1955 р. після перевірки Дрогобицького педагогічного інституту, містить корисну інформацію, яка дає можливість встановити сутність педагогічної підготовки на цей час.

Отже, метою такої підготовки було формування у молодого вчителя «марксистсько-ленінського світогляду, виховання радянського патріотизму, любові до своєї професії, виховання морально-політичних якостей радянського вчителя» (Про якість підготовки..., 1955: 23).

Також визначалася необхідність спрямування професійної підготовки на потреби шкільної освіти, тож вимагалось ретельне опрацювання майбутніми вчителями (студентами) шкільних програм та підручників. Навчання повинне було проводитися у тісному зв'язку із практикою, тож педагогічна практика ставала ключовою у професійній підготовці вчителя. Зв'язок інституту і школи мав стати систематичним і спрямованим «на вивчення кращого педагогічного досвіду школи, на поширення його серед учителів і використання в педагогічному процесі інституту» (Про якість підготовки..., 1955: 20).

Окрема увага зверталася і на досконале вивчення студентами фахових предметів як у теоретичному, так і у практичному аспектах. Теоретичне вивчення фахових предметів не повинне було поступатися їх практичному спрямуванню навчання. Тобто практичний складник не мав опановуватися, «не знижуючи наукового рівня підготовки студентів і не порушуючи системи наукових знань з цих дисциплін» (Про якість підготовки..., 1955: 22). Зокрема, наголошувалось на необхідності підвищення рівня грамотності і культури мови студентів, збільшення кількості тренувальних вправ з граматики у разі вивчення української (та російської) мови. Так само уважно ставилися і до вивчення літератури. Недоліком у роботі Дрогобицького інституту було, зокрема, те, що «викладання української літератури хибує на відсутність аналізу художньої специфіки літературних творів, зокрема творів, які вивчаються в середній школі» (Про якість підготовки..., 1955: 21).

Водночас вимагалось опанування системою педагогічних знань і фахових методик. Власне, вся навчальна та наукова робота як студентів, так і викладачів повинна була бути спрямована на шкільний курс відповідного предмета. Навчально-виховну роботу повинні були «повністю підпорядкувати завданню підготовки вчителів, озброєних діалектико-матеріалістичним світоглядом, які досконало знали б свій предмет і уміло володіли б методами і прийомами навчання та виховання дітей в школі» (Про якість підготовки..., 1955: 22).

У 1955 р. відбулося скорочення чисельності педагогічних інститутів, що пояснювалося «зменшенням контингенту учнів».

Учительські інститути необхідно було скорочувати через те, що їхні випускники не мали можливості для працевлаштування. У червні 1955 р. Міністерством освіти Української РСР було видано Наказ «Про зміни в мережі вищих педагогічних учбових закладів Української СРСР» (№ 247 від 17 червня 1955 року), яким закрито Коломийський учительський інститут, а Житомирський педагогічний інститут іноземних мов було реорганізовано у факультет Житомирського педагогічного інституту імені І. Франка (Про зміни..., 1955). Цей документ цікавий тим, що у Додатку до нього містяться відомості щодо кількості студентів, які мали бути переведені з Коломийського учительського інституту до інших навчальних закладів. Загалом на момент ліквідації тут навчалися 549 осіб (150 – на денному та 399 – на заочному відділеннях). Навчалися за трьома спеціальностями: «українська мова і література», «фізика і математика», «російська мова і література». Показово, що в цьому навчальному закладі кількість студентів – майбутніх учителів української мови і літератури значно перевищувала ту саму кількість учителів російської мови та літератури (зі спеціальності українська мова та література навчалися 50 студентів денного та 159 студентів заочного відділень; зі спеціальності російська мова і література навчалися 25 студентів на денному відділенні та 130 на заочному) (Про зміни..., 1955). Внаслідок цієї реорганізації, як вказує В. Майборода, було припинено підготовку вчителів у низці закладів, з-поміж іншого вчителів української мови і літератури – у Криворізькому, Мелітопольському, Сумському та Херсонському педагогічних інститутах (Майборода, 1992: 114).

Цю тенденцію щодо реорганізації закладів вищої педагогічної освіти, яка передусім відбилася на значному скороченні кількості майбутніх учителів української мови та літератури, також вважаємо показовою, оскільки свідчила про поступове витіснення української мови зі сфери вищої педагогічної, а отже, і шкільної освіти.

Проте загальні показники підготовки вчителів української мови і літератури на 1956 р. перевищували ті ж самі показники щодо підготовки вчителів російської мови та літератури. Так, наказом Міністерства освіти УРСР від 6 липня 1956 р. («Про додаткові заходи з упорядкування підготовки вчительських кадрів у педагогічних учбових закладах») визначалася кількість майбутніх студентів за різними спеціальностями. Зокрема, на денне відділення педінститутів УРСР у 1956 р. мали бути зараховані 6525 осіб, із них зі спеціальності

«українська мова і література» – 775 осіб (майже 12% від загальної кількості). Для порівняння можемо навести відомості, що на спеціальність «російська мова і література» планували зарахувати 675 осіб (на 100 осіб менше, ніж на спеціальність «українська мова і література»).

Додамо, що цим самим наказом продовжувалося скорочення чисельності освітніх закладів, де готували вчителів, та водночас факультети з природничих наук були реформовані у факультети зі спрямуванням на виробниче навчання. Отже, на противагу гуманітарному навчанню висувалося навчання політехнічне, тож вивчення мови і літератури знову відходило на другий план.

Насамкінець зауважимо, що сподівання на можливі зміни у мовній політиці СРСР, які б позначилися на підготовці вчителів української мови та літератури, а отже, і покращенні стану викладання української, виявилися марними. Насправді «культ особи» був замінений, так би мовити, «культу партз'їзду», коли саме рішення чергових з'їздів КПРС ставали всеосяжними і відображали всі аспекти суспільного життя країни та громадян. Наразі у закладах вищої педагогічної освіти вчили не праці Й. Сталіна, а праці В. Леніна, матеріали партійних з'їздів, а згодом і праці Л. Брежнєва. Тобто ідеологічний (партійний) вплив на зміст підготовки майбутніх учителів залишався визначальним.

Дії короткотермінового етапу щодо підтримки української мови у закладах вищої освіти швидко скінчилися. Своєрідною позначкою «завершення» його можемо вважати ухвалення у 1955 р. постанови Ради Міністрів СРСР (№ 3847, від 09.03.1955 р.), якою надавали дозвіл на звільнення від вивчення корінних для національних республік мов дітей (учнів початкових, семирічних та середніх), для яких ця мова не була материнською (рідною).

Окремим розпорядженням Ради Міністрів СРСР (№ 4974 від 23.06.1955 р.) уточнювалося вивчення української мови у республіканських (українських) школах з російською мовою викладання. Цим розпорядженням від вивчення української мови звільняли учнів, чії батьки прибували в УРСР з інших радянських республік. Також на виконання попередніх урядових розпоряджень було ухвалено вже постанову Ради Міністрів УРСР (№ 979 від 11.08.1955 р.), якою, як свідчить О. Бажан, Міністерству освіти УРСР дозволили «звільняти від обов'язкового вивчення української мови учнів, які прибувають з інших республік і вступають до VI–X класів шкіл з російською мовою

викладання, якщо вони самі цього побажать і якщо українська мова для них не є рідною. Учні, які вступають до II–V класів цих шкіл, переводити до старших класів протягом перших трьох років навчання незалежно від оцінок з української мови» (Бажан, 2008: 101). А трохи згодом на виконання згаданої постанови Міністерство освіти УРСР видало наказ «Про вивчення української мови в школах УРСР з російською мовою викладання учнями, що прибувають з інших республік» (№ 321 від 17 серпня 1955 року) (Про вивчення..., 1955). Визначена обмежувальна тенденція мала, безумовно, негативний вплив. Вона сприяла тому, що народжувала покоління українського населення, у якого створювалося спотворене уявлення про необов'язковість знання української мови, її вторинність. Принагідно відзначимо, що визначена тенденція призводила до поступового скорочення кількості вчителів української мови, скорочення шкіл з українською мовою навчання тощо.

Висновки

Як узагальнення висновків вважаємо за необхідне зазначити таке. Педагогічна освіта завжди перебувала в центрі уваги держави, вплив якої на вищу освіту був суттєвим. Серед негативних проявів минулого – тотальна ідеологізація освітнього процесу, жорсткий контроль за навчанням та ідейним вихованням студентства; нехтування українським культурним надбанням, розгляд його лише в «розважальній якості». Тож цілком слушним вважаємо твердження С. Сорочинської, що «національна за формою, соціалістична за змістом освітня система ніколи не була українською» (Сорочинська, 2014: 179).

Проте відзначимо, що загалом у педагогічній освіті формувалися і позитивні тенденції, серед яких – увага до профорієнтаційної роботи із залучення молоді до педагогічних закладів освіти; боротьба за студентський контингент (хоча засоби цієї боротьби були відповідні часу); посилення уваги до практичної підготовки майбутнього вчителя та формування його готовності до позашкільної роботи із вибраної спеціалізації; уважне ставлення до методичного забезпечення освітнього процесу та прагнення залучити до нього кращих викладачів. І, безсумнівно, позитивно вважаємо турботу держави про матеріальний добробут студентства, його харчування та медичне обслуговування тощо. Водночас підкреслимо, що ці тенденції мали загальний характер, проте підготовка висококваліфікованих учителів української мови та літератури в Україні середини 50-х рр.

XX ст. не входила до пріоритетних завдань радянської системи вищої педагогічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан О. Мовний процес в Українській РСР в умовах початкового періоду десталінізації (1953–1955 рр.). *Україна XX ст. : культура, ідеологія, політика*. 2008. № 14. С. 95–103.
2. Кутова С.О. Українська мова як навчальна дисципліна в історії розвитку середньої школи в Україні (1945–1991рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Хмельницький, 2015. 210 с.
3. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). Київ : Либідь, 1992. 196 с.
4. Про вивчення української мови в школах УРСР з російською мовою викладання учнями, що прибувають з інших республік : наказ Міністерства освіти Української РСР № 321 від 17 серпня 1955 року. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1955. № 16. С. 8–9.
5. Про зміни в мережі вищих педагогічних учбових закладів Української СРСР : наказ Міністерства освіти Української РСР № 247 від 17 червня 1955 року. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1955. № 13. С. 19–20.
6. Про якість підготовки учителів у Дрогобицькому педагогічному інституті : наказ Міністерства освіти Української РСР № 208 від 28 травня 1955 року. *Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти Української РСР*. 1955. № 11. С. 20–23.
7. Сорочинська Т.А. Реформування системи педагогічної освіти Рівненщини у контексті суспільно-політичних змін (1939–1958 рр.) *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2014. Вип. 3(75). С. 176–180.

REFERENCES

1. Bazhan, O. (2008). *Movnyy protses v Ukrayins'kij RSR v umovakh pochatkovoho periodu destalinizatsiyi (1953–1955 rr.)* [Language process in the Ukrainian SSR in the initial period of de-Stalinization (1953–1955)]. *Ukrayina XX st.: kul'tura, ideolohiya, polityka*.
2. Kutova, S.O. (2015). *Ukrayins'ka mova yak navchal'na dystsyplina v istoriyi rozvytku seredn'oyi shkoly v Ukrayini (1945–1991rr.)*. [Ukrainian language as an academic discipline in the history of secondary school development in Ukraine (1945–1991)]. Khmel'nyts'kyi [in Ukrainian].
3. Mayboroda V.K. (1992). *Vyshcha pedahohichna osvita v Ukrayini: istoriya, dosvid, uroky (1917–1985 rr.)*. [Higher pedagogical education in Ukraine: history, experience, lessons (1917–1985)]. Kyiv: Lybid' [in Ukrainian].
4. Pro vyvchennya ukrayins'koyi movy v shkolakh URSR z rosiys'koyu movoyu vykladannya uchnyamy, shcho prybuyayut' z inshykh respublik: nakaz Ministerstva osvity Ukrayins'koyi RSR № 321 vid 17 serpnya 1955 roku. (1955). [On the study of the Ukrainian language in schools of the Ukrainian SSR with the Russian language of instruction by students coming from other republics:

Order of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR No. 321 of August 17, 1955.]. Zbirnyk nakaziv ta rozporiadzhen' Ministerstva osvity Ukrayins'koyi RSR.

5. Pro zminy v merezhi vyshchych pedahohichnykh uchbovykh zakladiv Ukrayins'koyi RSR: nakaz Ministerstva osvity Ukrayins'koyi RSR № 247 vid 17 chervnya 1955 roku. (1955). [On changes in the network of higher pedagogical educational institutions of the Ukrainian USSR: Order of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR No. 247 of June 17, 1955]. Zbirnyk nakaziv ta rozporiadzhen' Ministerstva osvity Ukrayins'koyi RSR.

6. Pro yakist' pidhotovky uchyteliv v Drohobyts' komu pedahohichnomu instytuti: nakaz Ministerstva osvity

Ukrayins'koyi RSR № 208 vid 28 travnya 1955 roku. (1955). [On the quality of teacher training at the Drohobych Pedagogical Institute: Order of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR 8208 of May 28, 1955]. Zbirnyk nakaziv ta rozporiadzhen' Ministerstva osvity Ukrayins'koyi RSR.

7. Sorochnytska, T.A. (2014). *Reformuvannya systemy pedahohichnoyi osvity Rivnenshchyni u konteksti suspil'no-politychnykh zmin (1939–1958 rr.)*. (2014). [Reforming the system of pedagogical education in Rivne region and the context of socio-political changes (1939–1958)]. Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnoho universytetu. Pedahohichni nauky.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2020.

The article was received 5 August 2020.